

S. N. Eisenstadt

ZGODOVINSKE TRADICIJE, MODERNIZACIJA IN RAZVOJ*

* Izvirnik: Introduction: Traditions, Modernisation and Development, v: Patterns of Modernity Vol. 1 (izd. S. N. Eisenstadt) N. Y. University Press, New York, 1987

Razvoj problema v moderni družboslovni in zgodovinski analizi

Sodobni svet je svet, v katerem konstituirajo moderna in modernizacija, moderna tehnologija, različni vzorci ekonomskega razvoja in institucij, modernih političnih ideologij in načinov političnega protesta in participacije središčne značilnosti. To da bolj ko so se ti in drugi vidiki modernizacije – ta izvira na Zahodu – razširili po svetu, težavnejše in bolj problematično je postalo natančno definiranje modernizacije in še posebej definiranje načina in stopnje, do katere se različne sodobne moderne družbe gibljejo v isti smeri ali smereh ali pa si postajajo vedno bolj podobne.

Zahodnoevropska civilizacija

Problem posebnih značilnosti moderne družbe v obče, kakor tudi prve take družbe – natančneje, zahodnoevropske – in razlik med njimi in drugimi družbami, je konstituiral, kot je znano, temeljno zanimanje moderne družboslovne in zgodovinske misli in analize že vse od njunih začetkov v osemnajstem in devetnajstem stoletju.

V devetnajstem stoletju in na začetku dvajsetega stoletja je bil glavni podarek na edinstvenosti moderne **zahodne** družbe – v primerjavi z drugimi družbami – a celo tedaj je prava narava te edinstvenosti konstituirala precej zapleten problem. Za evolucioniste je bila ta edinstvenost v tem, da predstavljajo moderne evropske družbe vrhunec evolucijskih potencialov človeštva, ki niso bili doseženi ali se niso udeležili nikjer drugje. Za Marxa je bila evropska družba edina družba, v kateri se je razvil kapitalizem. Prav gotovo lahko Marxa interpretiramo tudi tako, kakor da meni, kako gredo vse družbe skozi iste temeljne faze evolucije, vendarle pa nam prav njegovo ukvarjanje z azijskim načinom produkcije kaže, da se je zavedal drugačnosti zahodne civilizacije – edine, ki je proizvedla kapitalistični sistem in iz katere se je le-ta razširil po vsem svetu.

Morda bi najjasnejšo formulacijo te edinstvene značilnosti zahodne civilizacije – in iskanje razlage le-te – lahko našli v delu Maxa Webra. Hkrati pa lahko najdemo prav v njegovem delu tudi nekatere nekoliko problematične prijeme – še posebej, kadar so uporabljeni pri proučevanju širjenja modernizacije prek evropskih meja. Webrova temeljna **Problemstellung** je bila, kako pojasniti posebnost in edinstvenost evropske moderne, pojasniti, zakaj se je le na Zahodu – in ne v drugih civilizacijah – razvila posebna »radikalna« težnja po racionaliziranju sveta. Najpomembnejše žarišče njegovega zanimanja je bila prav zahodna izkušnja.

Za Webra je bila ta posebnost v težnji po celostnem racionaliziranju družbenega sveta – katerega najpomembnejše oblike manifestiranja lahko najde-

mo na vseh področjih družbenega življenja: pri nastajanju kapitalistične civilizacije, pri birokratizaciji različnih oblik družbenega življenja, pri sekularizaciji svetovnih nazorov, pri razvoju moderne znanosti in tako imenovanega znanstvenega svetovnega nazora – ta v sebi zaobsega radikalno težnjo po **Entzauberung**, po streznitvi sveta. In korenine vseh teh procesov je videl v potencialno racionalizirajočih težnjah protestantske etike.

Da bi lahko razumeli poseben transformativni potencial te etike, je Weber primerjal protestantizem z drugimi svetovnimi religijami. V svojih razpravah je poskušal povezati analizo svetovnih religij z analizo notranje dinamike teh civilizacij in še posebej z analizo njihove svojstvene težnje po racionaliziranju ter primerjati to dinamiko z dinamiko na Zahodu. Poudaril je (in to je prav gotovo eden od njegovih pomembnih prispevkov), da se načini tega racionaliziranja in načini institucionalnih sistemov, povezanih z njim, zelo razlikujejo od zahodnih. S tem je pripoznal, vsaj implicitno, da sleherni način religioznega racionaliziranja razvija svoj lasten vzorec dinamike.

Vendar Weber pri tem – zaradi svojega primerjalnega izhodišča in središčnega ukvarjanja z edinstvenostjo Zahoda, ki sta hkrati povezana tudi z dejstvom, da se moderne civilizacije še niso bile razvile v nezahodnih deželah – ni povsem pojasnil svojih implicitnih primerjalnih usmeritev. Poskušal je minimalizirati notranje dinamike teh civilizacij in ni natančno pojasnil svoje implicite priznanja posebnih dinamik različnih civilizacij; namesto tega je na različne načine poudarjal »tradicionalne«, navidezno nedinamične vidike teh civilizacij.

Protislovje med poudarkom na edinstvenosti Zahoda in dejstvom, da je bil tako rekoč model za svet na eni strani, ter posebnostjo dinamik drugih civilizacij na drugi strani, v Webrovem ali Marxovem času, ko je bilo širjenje kapitalizma in modernizacije prek evropskih meja še v zgodnjih fazah, še ni povsem razvidno. Precej bolj očitno pa je postalo v **poznejših** fazah razvoja proučevanj modernizacije po drugi svetovni vojni.

Univerzalna moderna civilizacija?

V prvih letih brstenja teh razprav po drugi svetovni vojni – brstenja, ki je naznanjalo oživljanje in bolj sistematičen razvoj makrosocioloških in primerjalnih zgodovinskih razprav – to protislovje ali ta problematika še ni bila jasno vidna. Nemara je postala celo bolj nejasna kot v Marxovih in Webrovih izvornih delih, in sicer zaradi dejstva, da je prišlo v teh razpravah o modernizaciji in razvoju do precej daljnosežnega premika – če jih primerjamo z zgodnjimi »klasičnimi« razpravami – v njihovih temeljnih usmeritvah. Tako so te razprave, namesto da bi poudarile posebnost evropske civilizacije, evropske moderne, predpostavljale, da razvoj moderne konstituira vrhunec evolucijskega potenciala človeštva, katerega jedro se v načelu nahaja v večini človeških družb. Zato so iskale pogoje, ki lahko pospešijo – ali ovirajo – razvoj take modernizacije načelno v vseh človeških družbah. Vendar pa so obenem implicitno pojmovale kot samoumevno, da evropska (in morda tudi ameriška) izkušnja konstituira najpomembnejšo paradigmo take moderne družbe in civilizacije. Ena od najpomembnejših stranskih vej teh razprav je bila razprava o konvergentnosti industrijskih družb – ki je morda najbolj ponazorjena v delu Clarka Kerra. V vseh teh delih so avtorji poskušali povezati proučevanja mikro okolij in različnih družbenih procesov, kot so komunikacija, urbanizacija, preoblikovanje vrednot in pod., s širšim, makro družbenim okvirom.

Prve razprave o modernizaciji in razvoju – in mnoge kasnejše, ki so nadaljevale v enakem tonu – so vrednotile družbe s pomočjo različnih kazalcev modernosti, razvoja ali modernizacije, in so poskušale določiti, v kakšnem obsegu se proučevanje družbe približuje modelu ali modelom moderne industrijske družbe, ali nasprotno, kaj ovira njihovo napredovanje v smislu teh kazalcev. V teh razpravah so pripoznali in raziskali možnost, da se moderni družbeni red lahko razvije iz različnih družb.

Medtem ko se je sčasoma prav gotovo razvilo v vseh teh razpravah vedno večje pripoznanje možne raznolikosti prehodnih družb, pa so vendarle predpostavljale, da bo taka raznolikost v končnem stadiju moderne tako rekoč izginila – vsaj v tistih družbah, ki ga bodo dosegle. Ta predpostavka je nemara najbolj razvidna v teoriji o konvergentnosti industrijskih družb, ki sem jo omenil poprej. Naj citiram Goldthorpa:

Raznolikost znotraj procesov industrializacije, ki jih poudarja (Kerr), se izkaže za očitno v relativno zgodnjih stopnjah razvoja – v jeziku Rostova, v stopnjah razvoja »preloma s tradicionalizmom«, »vzleta« in »težnje po zrelosti« in kadar se zastavi vprašanje »poti naprej« – za že razvite, kakor tudi za družbe v razvoju. Kerrov pogled na logiko industrializma pravzaprav njega samega hočeš nočeš sili proč od multilinearne k enolinearni perspektivi; ali če smo natančnejši; sili ga, da vidi doslej različne procese industrializacije, kako si v svojih socio-kulturnih korelatih postajajo postopoma podobni. Ko industrializem napreduje in vedno bolj postaja svetovni fenomen, se – trdi Kerr – obseg za življenje sposobnih institucionalnih struktur in obseg za življenje sposobnega sistema vrednot in prepričanj nujno zmanjša. Vse družbe, ne glede na to, po kateri poti so stopile v industrijski svet, se bodo približale, četudi **nesimptomatično**, čisti industrijski formi.¹

Izza teh teorij se nejasno izrisuje prepričanje o neizogibnosti napredovanja k moderni – bodisi politični, industrijski ali kulturni – in k razvoju univerzalne moderne civilizacije – čeprav je tako prepričanje vselej slabilo pripoznanje, da se nekaterim družbam ne utegne posrečiti, da bi jo dosegle, kakor tudi vedno večje pripoznanje nekaterih učenjakov, kot na primer Alexa Inkelesa ali S. Almonda, o posebnih značilnostih komunističnega-totalitarnega vzorca moderne.

Variabilnost v dinamiki modernih civilizacij

Vendar pa, kot je znano in kot je bilo podrobno analizirano v literaturi², ideološka in institucionalna dogajanja v sodobnem svetu niso delovala v prid tej viziji – ali vsaj ne njeni poenostavljeni različici. Poleg tega pa je polagoma postalo vedno bolj očitno to, da obstaja precejšnja institucionalna variabilnost različnih modernih in modernizirajočih se družb – ne le prehodnih, temveč tudi bolj razvitih, celo visoko industrializiranih družb.

Vedno odločnejše pripoznanje precejšnje simbolne in institucionalne variabilnosti in različnih načinov ideoloških in institucionalnih dinamik, ki pospešujejo širjenje moderne civilizacije, je nujno terjalo iskanje sistematične razlage. To iskanje je spočetka pripeljalo predvsem do dveh najpomembnejših pristopov, ki sta se razvila kot odgovor na razkroj prvotnega modela modernizacije – prvič, pristop ali skupej pristopov, ki so poudarjali, kako pomembne so tradicije različnih družb, in drugič, pristop, ki je poudarjal dinamike mednarodnega, še posebej kapitalističnega sistema, kot najpomembnejših dejavnikov, ki pojasnjujejo variabilnosti in dinamike različnih modernih ali modernizirajočih se družb.³

Čeprav so ti pristopi prav gotovo podčrtali najpomembnejše dejavnike, ki vplivajo na dinamike modernih ali modernizirajočih se družb, pa so se vendarle srečali tudi z obilico problemov pri svojih poskusih, da bi sistematično pojasnili precejšnjo variabilnost dinamik teh novih modernih civilizacij – konkretne vzorce spremembe, ki so se dogajali v različnih tradicionalnih družbah, in odnos teh vzorcev do svojih vsakokratnih zgodovinskih izkušenj na eni strani ter nove situacije, ki jih je ustvarilo širjenje moderne, na drugi strani.

Nekateri možni novi znaki – moderna kot nova civilizacija – in digereencialni vzorci njene razlage

Vendar se iz teh različnih polemik nakazuje nova možna perspektiva za razumevanje sodobnega sveta. Taka perspektiva temelji na nekakšnem spoju prvin »klasičnih« paradigem modernizacije in nekaterih prvin, ki izhajajo, do določene mere, iz Marxa (še posebej nekatere implikacije analize azijskega načina produkcije) in iz Gramscija, predvsem pa iz Webra – še posebej iz njegovih mogočnih vpogledov v notranjo dinamiko različnih civilizacij. Ta perspektiva temelji na eni strani na pripoznanju edinstvenosti civilizacije moderne in komponent ekonomskega razvoja znotraj nje ter na drugi strani na pripoznanju precejšnje variabilnosti simbolnih, ideoloških in institucionalnih odzivov nanjo, potem načinov, kako različne civilizacije in družbe interpretirajo različne simbolne premise moderne in različne moderne institucionalne vzorce ter dinamike.

Nasledek take perspektive je daljnosežna reformulacija vizije modernizacije, modernih civilizacij. Namesto da bi proces modernizacije pojmovali kot skrajno končno točko evolucije vseh znanih družb, točko, ki odkriva evolucijski potencial, skupen vsem družbam, katerega najpomembnejša in najpregnantnejša manifestacija in paradigma je evropska izkušnja – moramo modernizacijo ali moderno razumeti kot poseben tip civilizacije, ki izvira iz Evrope in ki se je v svojih ekonomskih, političnih in ideoloških vidikih razširil po vsem svetu in je, še posebej po drugi svetovni vojni, obsegal skoraj ves svet.

Izkristaliziranje tega novega tipa civilizacije je bilo precej podobno širjenju velikih religij ali velikih imperialnih ekspanzij v preteklosti. Vendar je bil njegov vpliv na družbe, v katere se je razširil, spričo dejstva, da je ta civilizacija skoraj vedno povezovala ekonomske, politične in ideološke vidike in sile, precej večji kot v večini zgodovinskih zgledov.

Druga taka perspektiva ima za nasledek pripoznanje dejstva, da je širjenje vseh zgodovinskih civilizacij v obče in še posebej civilizacije moderne izpodbijalo simbolne in institucionalne premise tistih družb, ki so bile vključene vanj, in s tem terjalo odzive znotraj njih ter odpiralo nove opcije in možnosti. Iz teh odzivov so se razvile raznolike moderne ali modernizirajoče se družbe, ki so imele mnoge skupne značilnosti, hkrati pa so kazale tudi velike medsebojne razlike. Te razlike so se izkristalizirale iz selektivne vključitve in tako tudi iz ponovnega izkristaliziranja in preoblikovanja najpomembnejših simbolnih premis in institucionalnih tvorb, tako izvirne »zahodne« kot njihovih lastnih civilizacij.

Temeljne značilnosti evropske moderne

Taka perspektiva zahteva najprej analizo temeljnih značilnosti in premis

te nove, moderne civilizacije – pravzaprav temeljnih premis evropske in zahodne civilizacije. z našega gledišča so bile najpoglavitejše premise, prvič, »revolucionarni« izvori teh vizij in usmeritev. Revolucionarne spremembe, ki so bile v koreninah večine od teh prebojev v moderno, so pripeljale do daljnosežnega preoblikovanja narave in vsebine centrov družbenih in kulturnih redov, pravil udeležbe v njih in dostopa do njih ter odnosa med temi centri in obrobjem.

S stališča vsebin teh centrov je bilo najpomembnejše preoblikovanje, ki je potekalo hkrati z moderno: vedno večja sekularizacija centrov, zavračanja statusa quo glede njihovih vsebin ali simbolov in širjenje predpostavke, da je te vsebine in simbole resnično mogoče na novo proučiti. Ta sprememba je bila tesno povezana z vedno večjo avtonomijo političnih, kulturnih in družbenih centrov in predvsem s spremembami v odnosu med centri in obrobjem; z vedno večjim poseganjem obrobja v centre ins pospeševanjem dostopa do centra s strani obrobja; s prodiranjem centra v obrobje – ki je pogosto dosegljo vrhunec v težnji po izbrisu razlik med centrom in obrobjem in na ta način člane občestva postavilo v enakopraven položaj glede udeležbe v centru.

Ti procesi so bili prav tako tesno povezani s spremembami v temeljnih usmeritvah k tradiciji in k temeljem legitimacije oblasti. Status quo in posvečenost preteklosti – sleherne preteklosti – kot poglavitnega simbolnega regulatorja družbene, politične in kulturne spremembe ter inovacije, sta se umaknila sprejemanju inovacije in usmeritvi k prihodnosti kot temeljni razsežnosti kulturne usmeritve. To je bilo v Evropi seveda tesno povezano – kakor je bilo tako pogosto poudarjeno v literaturi – s predpostavko, da se raziskovanje nenehnega širjenja človeških in naravnih okolij in usode ter njihove smeri in celo obvladovanja, lahko doseže z zavestnim naporom človeka in družbe. In resnično je bila središčna premisa evropske moderne možnost dejavnega oblikovanja najpomembnejših vidikov družbenega, kulturnega in naravnega reda z zavestno človeško dejavnostjo in participacijo.

Najpolnejši, čeprav ne edini izraz teh premis bi bila lahko preoblikovanje in povratno delovanje protestantske etike na gospodarskih, znanstvenih in političnih področjih in kasneje konvergentnost teh preoblikovanj z razsvetljenstvom in prvotnim vplivom industrijske revolucije. V skladu s tem so bile posebne značilnosti evropske moderne prvotno osrediščene na poskuse oblikovanja »racionalne« kulture, učinkovitega gospodarstva in civilne (razredne) družbe ter nacionalnih držav, v katerih bi se lahko težnje po »racionalnem« širjenju polno artikulirale in ki bi tudi ustvarile družbeni in politični red, temelječ na svobodi.

Tako je nova civilizacija moderne, ki je vzniknila iz tega ozadja, ideološko in politično temeljila na enakosti ter vedno večji udeležbi državljanov v centrih. Povsem jasno je bila izražena v težnji po vzpostavitvi univerzalnega državljanstva in volilne pravice ter nekakšne oblike »participatskega« političnega ali družbenega reda, ki je porodil ideologije participacije.

Ti poskusi so bili usmerjeni k vzpostavljanju družbenega in kulturnega reda, ki ga označuje visoka stopnja skladnosti med kulturno in politično identiteto populacije na določenem ozemlju, visoka raven simbolne in emocionalne zavezanosti centru in tesen odnos med temi centri ter bolj prvinskimi razsežnostmi človeškega bivanja in izrazit poudarek na skupnih, politično definiranih kolektivnih ciljih vseh članov nacionalne ali razredne skupnosti.

V mnogočem so te značilnosti evropske nacionalne države izhajale ali so bile prenešene iz številnih delov njihovih predmodernih družbenopolitičnih tradicij – iz imperialnih tradicij in tradicij mestnih držav ter fevdalnih družb.

Združevale so močno aktivistično usmeritev mestne države, široko in dejavno predstavo o političnem redu, povezanem s kozmičnim ali kulturnim redom mnogih imperialnih tradicij in tradicij velikih religij, ter pluralistične prvine fevdalnih tradicij. V evropskih (in še posebej v zahodnoevropskih) tradicijah so te različne usmeritve koreninile v družbeni strukturi, ki jo označuje relativno visoka stopnja zavezanosti različnih skupin in slojev kulturnemu in političnemu redu in njegovemu centru, in v visoki stopnji avtonomije pri njihovem dostopu do tega reda in njegovega centra.

Ideologija ekonomskega razvoja, ki je postala pomembna sestavina te civilizacije, se je tu razvila iz spoja močne posvečenosti pod vplivom protestantizma, ekonomske dejavnosti kot torišča odrešitve, predstave o človekovem obvladovanju človeških in nečloveških okolij ter razvoja znanosti in tehnologije; poudarek na tehnološkem in ekonomskem razvoju je postal osnovna sestavina temeljnih premis te civilizacije.

Ideološka ali simbolna dogajanja v Evropi so bila zelo tesno povezana s procesi ekonomskega razvoja – ta je očiten najprej v komercialni in pozneje v industrijski ekspanziji – in z neprecedenčno rastjo tehnologije in ekonomske ekspanzije, ki je postopno dosegla vrhunec v prvem samozadostno razvijajočem se industrijskem sistemu – sistemu industrijskega kapitalizma. Toda čeprav so bili ti vidiki razvoja ali moderne – strukturno-ekonomski in bolj simbolni vidik, povezan s kulturno in politično sfero – zelo resno povezani med seboj, pa celo v Evropi ni obstajal en sam, izomorfen odnos med njimi. Do neke mere so se lahko razvili neodvisno drug od drugega – vendar so vselej konstituirali nepretrgane, med seboj povezane izzive družbam, v katerih so se razvili in v katere so posegli.

Širjenje moderne civilizacije

Nova civilizacija, ki se je razvila v Evropi, se je pozneje razširila po vsem svetu in ustvarila niz mednarodnih sistemov. Vsakteri od teh je temeljil na nekaterih premisah te civilizacije, hkrati pa ustvarjal težnje po nenehni spremembi znotraj njih. s tem širjenjem se je razvila težnja po univerzalnih, svetovnih institucionalnih in simbolnih okvirih, ki so novi in pravzaprav edinstveni v zgodovini človeštva. Že zgolj z ekspanzijo Evrope se ni razvil ne le en sam, temveč se je razvilo več v bistvu svetovnih sistemov, ki niso vodeni zgolj iz enega centra, ampak so pluralistični in imajo več centrov. Vsak tak sistem generira svojo lastno dinamiko in svoje lastne odzive na druge sisteme. Čeprav je izvor teh sistemov isti, tj. Zahodna Evropa, in čeprav so bili tesno povezani med seboj, pa centri moči in vpliva znotraj vsakega od njih niso bili istovetni. Predvsem v mednarodnem, ideološkem in kulturnem sistemu so se razvili zelo močni odpori zoper probleme, ki jih generira mednarodni ekonomski sistem in ki so najboljše povzeti v raznolikosti nacionalnih in družbenih revolucionarnih ideologij.

Širjenje teh različnih modernih ideologij in premis po vsem svetu je bilo združeno z daljnosežnimi strukturno-organizacijskimi spremembami, še posebej na polju gospodarstva in politike. Širile so se z nizom družbenih, političnih in kulturnih gibanj, ki so, drugače kot gibanja za spremembo in upori v mnogih zgodovinskih situacijah, združevala gibanja protesta in močne težnje po izgrajevanju institucije in oblikovanju centra.

Kot posledica tega pa je bilo težko »osamiti« različne mednarodne sisteme drugega od drugega ali ohranjati katerega koli od njih v nenehnem ravno-

vesju z drugimi. V slehernem danem mednarodnem okolju odnosi med njimi niso nikoli statični ali nespremenljivi. Same dinamike teh okolij povzročajo nenehne spremembe v odnosih med različnimi sistemi in silami, ki jih le-ti ustvarjajo in na ta način generirajo različne procese spremembe v teh sistemih.

Pri tem je seveda pomembno, da prepoznamo naravo zgodovinske situacije, ki je označila celoten proces širjenja moderne prek evropskih meja, in razlike med njim in med razvojem evropske moderne. Moderna znotraj zahodnoevropskega okolja – čeprav so celo tu obstajale precejšnje razlike med družbami – se je namreč v precejšnji meri razvila od znotraj, »avtohtono«, z dozorevanjem svojstvenega potenciala nekaterih skupin in z nenehno interakcijo med njimi. Širjenje moderne prek evropskih meja pa je bilo pos voji naravi bolj prodiranje zunanjih sil v tradicionalne družbe in civilizacije – in zato je prav premisa zahodnoevropskih družb konstituirala najpomembnejši izziv, na katerega so se razvili različni odzivi.

Nekateri novi znaki: problemi in možnosti

Nenehno širjenje teh mednarodnih sistemov in gibanj je povzročilo, da so se vanje vključevale družbe in civilizacije, ki seveda niso imele enakih bodisi temeljnih simbolnih premis te nove civilizacije bodisi njenih posebnih institucionalnih obrisov. To širjenje je seveda tudi spodkopalo simbolne in institucionalne premise teh družb, odprlo različnim skupinam nove opcije in generiralo daljnosežne procese interakcije med temi različnimi silami in hkratno izkristaliziranje novih simbolnih in institucionalnih tvorb.

Te vzorce interakcije in odziva je oblikovala nenehna interakcija med številnimi temeljnimi dejavniki: 1. »Vstopna točka« sleherne družbe v nove institucionalne sisteme in posebne oblike njene institucionalne strukture, ki jih je ta vstop porušil, kakor tudi opcije, ki jih je odprl, ter nenehni razvoj in spremembe v teh procesih. 2. Na te vzorce interakcije in odziva so seveda precej vplivali tehnološki načini in ekonomski sistemi, ki so obatajali v teh družbah. 3. Oblikovale so jih temeljne premise civilizacij in družb, v katere so posegli, tj., temeljno dojemanje odnosa med kozmičnim in družbenim redom, družbenim in kulturnim redom, hierarhijo in enakostjo, ki sta prevladovali v njih, potem struktura prevladajočih elit v njih te so nosile in izražale ta dojemanja in vizije – ter načini nadzora, ki so ga izvajale te elite. Te vzorce interakcije in odziva je oblikovala tradicija odzivov na zgodovinske spremembe, ki se je razvila v večini teh civilizacij, še posebej v t. i. »Velikih civilizacijah« (ali *Axiol Age Civilisations*), v katerih so se izkristalizirale izkušnje ali tradicije zunanjih in notranjih sprememb in odzivov na te spremembe.

Na tej točki bi utegnilo biti koristno uporabiti Webrov poudarek na ključni vlogi takih heterodoksnosti v dinamiki različnih civilizacij in implicitno tudi v Evropi, kjer se je Weber osredičil na največjo heterodoksnost, katolicizem – protestantizem, in še posebej na inovativni in transformativni potencial, ki se je v različnih civilizacijah razvil iz teh heterodoksnosti.

Te skupine in gibanja se med seboj precej razlikujejo, in sicer po kulturni usmeritvi, ki prevladujejo znotraj njih, po strukturi in avtonomiji verskih institucij in organizacij, ki prevladujejo v njihovih družbah, in po svoji notranji koheziji in svojem odnosu do širših slojev družbe. Prav ti vidiki različnih heterodoksnosti, v odnosu do vsakokratnih ortodoksnosti v njihovih civilizacijah, so precej vplivali na smer dinamike transformativnih kapacitet različnih civi-

lizacij, na njihove odzive na spremembo in na njihove inovativne smernice – tako, kakor se je dogajalo v zvezi z razvojem moderne v Evropi.

Ti različni inovativni potenciali – kot so jih v različnih ortodoksnostih in heterodoksnostih nosile in izražale različne primarne in sekundarne elitne skupine – pa v teh civilizacijah niso bili zgolj enovrstni. Vselej so bili precej različni, heterogeni, pogosto so se gibal v različnih smereh in tako nakazovali, da se raznovrstni transformativni potencial sleherne civilizacije utegne gibati v različne smeri – čeprav ne neomejeno, odvisno od konkretnih zgodovinskih situacij, ki pospešujejo ali so naklonjene nekaterim smerem razvoja, aktualiziranja zgolj nekaterih potencialov, drugih pa ne.

Dinamike izkristaliziranja moderne civilizacije

Prav nenehna interakcija ali povratni vpliv med vsemi temi procesi: temeljne premise tistih civilizacij in družb, v katere so posegli novi moderni mednarodni sistemi in vstopne točke teh družb v te mednarodne sisteme; tipi in načini tehnologije in ekonomije, ki prevladujejo v teh civilizacijah; tradicija odziva na situacije spremembe, še posebej tradicije heterodoksnosti, upora in inovacije, ki so se razvile v zgodovini teh civilizacij – je generirala izkristaliziranje različnih institucionalnih in simbolnih obrisov modernih in modernizirajočih se družb, njihove dinamike in različne vzorce ekonomskega razvoja znotraj njih.

Prav iz teh procesov so se v različnih družbah in civilizacijah nenehno kristalizirali različni načini vključevanja in vnovične interpretacije premis moderne, kakor tudi različnih simbolnih reakcij nanjo; dalje se je kristaliziral razvoj različnih modernih institucionalnih vzorcev in dinamik, ali nasprotno, različnih načinov vnovične interpretacije premis in zgodovinskih tradicij civilizacije.

Te različne simbolne in institucionalne konstelacije so se razvile predvsem glede na interpretacijo temeljnih simbolnih predstav in premis različnih modernih civilizacij, glede na načine, kako so te temeljne simbolne premise moderne izbrane in vnovič interpretirane v skladu z novimi »modernimi« tradicijami v njihovi lastni predstavi o sebi in lastni preteklosti ter glede na njihove nove simbole in kolektivno identiteto in njihov negativni ali pozitivni odnos do moderne v obče in še posebej do Zahoda.

Ti procesi vnovične interpretacije veljajo tudi z oziroma na temeljni koncept ekonomskega razvoja. Čeprav je poudarek na ekonomskem in tehnološkem razvoju prav gotovo postal del sleherne moderne ali modernizirajoče se družbe ali civilizacije, pa se ti procesi v kontekstu njihove celote kulturnih in družbenih premis precej razlikujejo glede na celoten smisel takega razvoja. Predvsem se razlikujejo glede na stopnjo, do katere je poudarek na ekonomskem razvoju povezan s poudarkom na obvladovanju njihovih okolij kot nasprotju prilagajanju temu okolju, glede na relativno pomembnost ekonomskih ciljev v panorami ciljev človeštva, glede na predstavo o družbenem redu, glede na produktivne ekonomske usmeritve kot nasprotje distributivnih ekonomskih usmeritev v skladu s tipom politične ureditve – bodisi avtoritarne, pluralistične ali totalitarne ureditve: z ozirom na najpomembnejše načine političnega protesta in udeležbe; glede na predstave o avtoriteti, hierarhiji in enakosti.

Podobno je kristaliziranje teh različnih razvojev potekalo nenehno – v tesni zvezi z razvoji na simbolni ravni – glede na različne oblike modernih organizacij in institucij. Medtem ko so procesi urbanizacije, industrializacije in

širjenja modernih komunikacij skupni vsem tem družbam, pa so konkretni institucionalni odgovori na te probleme še zelo različni, tesno povezani s temeljnimi koncepti družbenega in političnega reda, ki so se razvili v teh družbah.

Tako kot v vseh primerih zgodovinske spremembe, kristaliziranja novih družbenih tvorb, so bili najpomembnejši elementi v procesu tega kristaliziranja različne – stare in nove – elite, vodilne skupine na različnih ravneh družbene strukture in vizije, ki so jih prinašale, ter različne koalicije, sklenjene med njimi, vključno seveda koalicije z različnimi »zunanji« silami v novih, drugačnih mednarodnih sistemih – in prav te skupine so bile najpomembnejše pri oblikovanju različnih odzivov na nenehne izzive modernizacije.

Te skupine, prav tako kot različne heterodoksnosti, analizirane zgoraj, niso bile enotne; bile so resnično precej spremenljive in celo na nove elite, ki so se pojavile, so precej bolj, vplivale različne tradicije odzivov na spremembo, heterodoksnosti in inovacije, ki obstajajo v sleherni družbi, kot se je pogosto predpostavljalo.

Sistematičnega, primerjalnega raziskovanja vseh teh procesov se moramo šele lotiti, vendarle pa le-to konstituira zelo pomemben – četudi precej težaven in naporen – del programa primerjalnega sociološkega in zgodovinskega raziskovanja modernizacije, modernih civilizacij, sodobnega sveta. Spisi v tej knjigi so pomembni prispevki k izpolnitvi takega programa.

OPOMBE

1 Glej J. Goldthrope, »Theories of Industrial Society«, *European Journal of Industrial Society*, *European Journal of Sociology*, Vol. XII, št. 2, 1971, str. 263–88.

2 Za analizo teh protislovij glej, S. N. Eisenstadt, *Tradition, Change and Modernity*, New York, John Wiley, 1973 in Krieger, Melabar, 1983.

3 Ti pristopi so podrobno analizirani v Eisenstadt, *Tradition, Change and Modernity*, op. cit.

Prevedel: Štefan Vevar